

8. Museum Aarde: de groei van een mondiaal conserveringsethos

Bas van Stokkom

De ecologische crisis wekt de aloude spanning tussen verlichting en romantiek, tussen moderniteit en traditie, tussen een rationeel bestuurd wereldgemeenschap en een veelvoud van particuliere etnische identiteiten, opnieuw tot leven. Zien woordvoerders van het verlichte denken etnische identiteiten vaak als hindernis om de vrede, veiligheid en leefbaarheid te waarborgen, romantici zien die identiteiten als maatgevend voor het behoud van de natuur en ieders erfgoed. In deze bijdrage zal ik beide posities verbinden met twee vooraanstaande denkers. Voor de eerste positie is de theorie van de 'rationalist' Ulrich Beck representatief, voor de tweede het werk van de 'romanticus' Charles Taylor. Plaatst de eerste de zoektocht naar een eigen identiteit in de context van een *Gegenmoderne*, van wij-zij denken en vijandsbeelden, de tweede ziet deze zoektocht als een uitvloeisel van het democratische verlangen naar erkenning en gelijkwaardigheid.

Volgens Beck zouden ecologische gevaren en bedreigingen een mondiale lotsverwantschap kunnen creëren. De angst voor een ecologische catastrofe motiveert tot samenwerken en het ontwikkelen van een mondiaal beleid, alle regionale en etnische verschillen ten spijt. De risicomaatschappij genereert nieuwe *Geführungsgemeinsamkeiten* en een 'solidariteit uit angst' zodat het besef ontstaat dat we in één en dezelfde wereldgemeenschap leven. Maar is deze bindkracht van de angst wel zo'n aantrekkelijk vooruitzicht? Laat een 'angstpolitiek' zich wel beteugelen? Welke energieën en driften komen er door vrij?

In plaats van te anticiperen op het beeld van een in nood verkerend ruimteschip Aarde, kunnen we beter nagaan wat de romantische denktraditie te bieden heeft. Met Taylor zal ik betogen dat de

romantiek niet zozeer vereenzelvigd moet worden met dromen over een aangenaam verleden of een met de natuur verzoende mens, maar eerder geduid kan worden als een moderne civiliserende beweging. Die civiliserende werking komt tot uitdrukking in het grotere vermogen van mensen zich in het leed van dieren in te leven, de groeiende esthetische appreciatie van de natuur en de sterkere gevoelens van verlies en spijt die vergezeld gaan met de bedreiging van de natuur. Vooral deze laatste gevoelens dragen ertoe bij dat de behoefte aan ecologische diversiteit en rijkdom groeit en dat steeds meer natuurgebieden worden bewaard en geconserveerd. Deze tendens tot 'musicalisering', het tonen van de eigen natuur- en cultuurschatten, zal zich mijns inziens steeds sterker gaan manifesteren, ook in niet-westerse landen. Juist deze landen streven naar een aantrekkelijker zelfbeeld, vaak in reactie op de westerse culturele dominantie.

REFLEXIEVE MODERNITEIT

Zoals gezegd kunnen we Ulrich Beck tot de verlichte denktraditie rekenen. Zijn optimisme komt in sterke mate tot uitdrukking in de 'ecologische verlichting' die hij aanbeveelt om de problemen van de risicomaatschappij aan te pakken. In dit verlichte project worden de gevestigde technologische machten uitgedaagd en zou een 'kritische technocratie' de bedreigingen en gevaren onder de aandacht van het publiek moeten brengen. Beck vertrouwt erop dat in het publieke debat alternatieve bronnen van wetenschappelijke expertise boven komen drijven. Er is een forum nodig waar alle experts, ook marginale en tegendraadse, op interdisciplinaire wijze voorstellen kunnen indienen en bespreken. Beck hoopt zo op een correctie van het technologische dogmatisme waar de industriële maatschappij door werd gekenmerkt. Het publieke debat zou de rol van een 'Technologische Kamer' op zich moeten nemen; de 'publieke wetenschap' zou dan volop tot ontwikkeling kunnen komen.

Toch zou het verkeerd zijn Beck als een klassieke *Aufklärer* te portretteren. Want aan ordening en machtsevenwicht hecht hij weinig waarde. Hij vestigt eerder de hoop op reflexiviteit en zelforganisatie. In *Die Erfindung des Politischen* (1993) omschrijft hij

reflexiviteit als zelfconfrontatie, waarbij de dreigende ecologische vernietiging, het falende beheersingsdenken en de onberekenbaarheid van technisch-industriële ontwikkelingen tot overdenking dwingen. We moeten een reflexieve omgang met de huidige risico's zien te bewerkstelligen.

Traditionele instituties zoals politieke partijen, vervolgt Beck, zijn ongeschikt voor die taak omdat ze ertoe neigen de technologische gevaren te bezweren en te mythologiseren. Overigens keert hij zich überhaupt tegen het fenomeen institutie. Institutionaliseren betekent wegzinken in voorbewuste routines, in *Fragilosigkeit*. Er zou daarom een grote schoonmaak van instituties moeten komen – Beck spreekt over *Entkernung* – waardoor individuen tot zelforganisatie worden gedwongen. Vandaar zijn opmerking dat niet een teveel, maar een eclatant gebrek aan rationaliteit 'das Leiden an der Industriemoderne' verklaart. Alleen een radicaal soort rationaliteit die de verdrongen onzekerheden in zich opneemt, kan deze ziekte helen. Aldus ontstaat een 'institutieloze renaissance' van de politiek; zonder vaste regels wordt de gehele samenleving van politiek doordrongen. De constellatie voor de uitoefening van kritiek is dan ook nog nooit zo gunstig geweest, voegt hij er aan toe (Beck 1993, 53 en 196).

Beck bekritiseert het teruggrijpen op het verleden, de traditie en collectieve zelfbeelden. Deze aspecten van een romantische wereldbeeld duidt hij als een *Gegenmoderne*. *Gegenmoderne* betekent *hergestelde Fragilosigkeit*, een bewust afzien van kritiek en zelfonderzoek. Daardoor kunnen emoties als angst, wantrouwen en haat met succes worden geëxploiteerd. Met name het vijandbeeld belooft succes. De veronderstelde aanwezigheid van een vijand leidt tot een vereenvoudigde, radicale tegenstelling van wij-zij. Geconfronteerd met deze bedreiging versmelten alle interne tegenstellingen en tegenspraken. De vijand genereert een *Verteidigungskonsens*. Hij 'vergemeenschappelijkt', niet door gedeelde waarden, maar door de dwang tot een tegenreactie. Vijandbeelden binden en machtigen. Ze hebben de hoogste conflictprioriteit en overtroeven klassenconflicten.

Naast de geprojecteerde vijand bestaat er volgens Beck een andere kroongetuige van de *Gegenmoderne*: de natuur. Ook natuurcategorien, de 'natuurlijke' vrouw, het 'natuurlijke' terri-

torium, worden gekenmerkt door *Fragilosigkeit*. Deze categorieën doen geen beroep op argumenten maar op noodzaak. Het natuurlijke dringt zich op, dient zich eenvoudigweg aan. Het zou verkeerdt zijn, vervolgt Beck, te veronderstellen dat natuurcategorien met de verdere ontwikkelingen van de *Moderne* verouderd raken. Het tegendeel is het geval. Want natuurbegrippen, die van de ecologie inclusief, winnen in de risicomaatschappij aan fascinatie en worden als tegengif voor technologische ontwikkelingen alarmerend attractief (ibid., 139).

Niettemin spreekt het idee van een ecologische *Verteidigungskonsens* op wereldschaal, een duurzame strijd gericht tegen 'vijandige' vervuilers, Beck wel aan. De ecologische gevaren en bedreigingen vormen een bron van hermoralsisering. Ze scheppen een 'zinhorizon' van vermijden, afweren en helpen, een moreel klimaat dat sterker wordt naarmate de gevaren zich verveelvoudigen (ibid., 245). Daarbij kan het onderscheid tussen vervuilers en niet-vervuilers, tussen zondaars en van zonden vrijgesprokenen, goed van pas komen. Want er ontstaat een 'aflaathandel' die de politiek de middelen geeft om een banvloek uit te spreken en de grootste zondaren publiekelijk te schande te maken. De meeste politici schrikken voor deze 'ecologische inquisitie' terug, maar zegt Beck spijtig, groene politici ontbreekt het aan charisma en realiteitsbesef om deze instrumenten beter te benutten (ibid., 247/8).

Becks visie heeft dus ambivalente kanten. Hij onderkent de gevaren van een politiek van de angst: de projectie van vijandbeelden, de retoriek van waarschuwen en dreigen, en het schilderen van angstpanorama's. Maar desondanks meent hij dat een ecologische *Verteidigungskonsens* die van angst gebruik weet te maken, mogelijkheden biedt. Beck lijkt zich wat dit punt betreft aan te sluiten bij het standpunt van Hans Jonas dat een toekomstige ethiek geleid zou moeten worden door een *Heuristik der Furcht* (Jonas 1979, 70).

In de reflexieve moderniteit die Beck schetst, spelen gevoelens en emoties – buiten de analyse van angst en de daaruit voortvloeiende defensieve consensus – nauwelijks een rol. Als een klassieke *Aufklärer* reserveert hij emoties voor het rijk der irrationaliteit en onbetrouwbaarheid. Weliswaar gaat Beck niet zover dat het appel aan emoties uitsluitend van tegenmoderne makelij is, maar hij

suggereert dat het beroep op emoties altijd tot scherpe binnen-buiten of wij-zij profielen leidt (Beck, 1993, 105).

Dat is zeer de vraag. Emoties als sympathie en compassie zijn veel stabiel en betrouwbaarder dan Beck suggereert. Morele binding hoeft niet het resultaat te zijn van angst, haat en wantrouwen, de emoties die hij op de voorgrond plaatst. Zo kan het mededogen met lijdende dieren een gedeeld belang genereren. Ook verzuimt hij na te gaan welke beloften er in de esthetische sensibiliteit schuilten. Tenslotte kan het verlangen naar ecologische diversiteit en rijkdom een belangwekkende impuls zijn om de natuur te beschermen. Laten we daarom nagaan wat die andere grote hoofdstroom van het westerse denken, de door Beck gewantrouwde romantiek, aan morele bronnen te bieden heeft.

ROMANTISCHE SENSIBILITEIT

Volgens Charles Taylor is de invloed van de romantiek op de moderne cultuur veel groter dan we doorgaans denken. Het romantische ideeëngoed representeert niet zomaar een tegenbeweging, maar is een culturele hoofdstroom die meer en meer ons leven bepaalt. Vooral authenticiteit is een formidabele morele bron waardoor personen en groepen in sterkere mate de nadruk op het 'eigene' en op 'diversiteit' zijn gaan leggen.

Taylor wijst erop dat in de moderne, seculiere orde de natuur als laatste rechtvaardigingsgrond fungeert. De natuur, met name de natuur in onszelf, wordt een morele bron 'without an author'. Authenticiteit en expressieve zelfarticulatie worden daardoor maatgevend voor een ethiek die het hele leven van (post)moderne mensen doortrekt (Taylor 1989, 314/5 en 388-90). Authenticiteit betekent trouw zijn aan je eigen originaliteit en uniciteit. Authenticiteit is niet zomaar het platte 'jezelf zijn', maar luisteren naar je eigen stem, je eigen bestemming weten te vinden. Verder benadrukt Taylor dat de behoefte aan authenticiteit verstrengeld is met het democratische streven als gelijke erkend te worden. Authenticiteit gaat daarom vaak gepaard met verzet tegen conventies.

De romantiek kan om deze redenen moeilijk gereduceerd worden tot het terugverlangen naar een aangenaam verleden, alhoewel dat aspect zeker deel uitmaakt van het romantische syndroom.

Maar daartoe behoren ook andere aspecten: de zoektocht naar het nieuwe, openstaan voor het vreemde, verlangen naar diversiteit en behoud van het zeldzame. Anders gezegd: net zo goed als het 'terug naar de natuur' zijn ook zintuiglijke verrijking en ontvankelijkheid voor het andere maatgevend voor de romantiek. Kortom, de romantiek kan worden geduid als een progressieve hoofdstroom van de westerse cultuur, een civiliserende beweging die mensen gevoeliger en verfijnder maakt.

De civiliserende werking komt op verschillende manieren tot uitdrukking. In de eerste plaats de sterkere morele identificatie met bepaalde dieren, vervolgens het toegenomen vermogen esthetisch genoeg te ontleen aan de natuur en tenslotte het groeien-de gevoel van spijt dat gepaard gaat met perceptie van verval en verlies. Deze processen, zo zal ik betogen, leiden ertoe dat de roep om natuurbehoud groter wordt. Zowel de afkeer van het afschieten van zeehonden, de esthetische bewondering van zeldzame soorten orchideeën als de bedreiging van unieke natuurgebieden, kunnen groen engagement voortbrengen.

INLEVEN

Keith Thomas heeft in zijn befaamde studie over het ontstaan van de 'moderne sensibiliteit' aangetoond dat tussen 1500 en 1800 zowel de gevoeligheid van mensen voor het lijden van dieren als de liefde voor natuurlijke schoonheid enorm zijn gegroeid (Thomas, 1983, hoofdstuk 4). Zo riepen de jacht en de 'bloedsporten' zoals de berebijt, steeds meer afkeer op. De diervriendelijke houding vond eerst in stedelijke middenklassen ingang, en sijpelde later in andere klassen door.

Het heeft er alle schijn van dat dit proces nog altijd aan kracht wint en dat ons gedrag ten opzichte van dieren minder wreed wordt. Jagen en slachten roepen in toenemende mate weerzin op. Praktijken als hanengevechten, steniging van vogels en afranselen van paarden komen niet of nauwelijks meer voor. Dierenmishandeling wordt meer en sneller gesignaleerd en aangevochten; de media zijn erop gebrand voorvallen in het middelpunt van de aandacht te plaatsen.

Wanneer dieren het slachtoffer zijn kan het medeleven zelfs

intenser zijn dan het medeleven met menselijke slachtoffers, niet alleen omdat dieren een hulpeloze indruk maken, maar ook omdat ze een onvoorwaardelijk object van medelijden zijn. Belastende vragen als 'hebben zij er zelf schuld aan?' en 'hebben ze genoeg gedaan hun ellende te voorkomen?' blijven achterwege.

Natuurlijk zijn veel mensen – waarschijnlijk de grote meerderheid – op dit punt hypocriet. Want kistkalveren of kippenbatterijen roepen verhoudingsgewijs minder protest op dan het afmaken van reeën of zeehonden. De zich nog altijd uitbreidende bio-industrie, maar ook dierenproeven en vivisectie staan haaks op de hier veronderstelde ontwikkeling. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat het om wrede heden gaat die vaak aan het publieke zicht zijn onttrokken. We maken ons wijs dat het lot van kistkalveren nog niet zo slecht is; ze staan tenslotte in schone en warme ruimtes. Ook nu achten we geïsoleerde opsluiting minder wreed dan fysiek leed.

Ondanks deze kanttekeningen geeft onze houding ten opzichte van dieren aanzienlijke veranderingen te zien. Meer en meer dieren, met name troetel- en knuffeldieren, figuren als volwaardige speelkameraad of worden als gelijkwaardige 'partner' gezien. Naarmate dieren meer op voet van gelijkheid worden behandeld, zal het vermogen zich met hen te identificeren toenemen. Het is dus niet zozeer de warmte of de liefde voor het paard of de hond die sterker zou zijn ontwikkeld, maar de omgang op voet van gelijkheid. Het is wel goed te beseffen dat deze zorg zich in feite beperkt tot een kleine reeks dieren, dieren die over aanzienlijk ontwikkelde zintuiglijke vermogens beschikken. Door hun vermogen te voelen valt hen een claim op morele aandacht toe die aan minder ontwikkelde levende wezens wordt onzegd.

ESTHETICERING

Ook het vermogen om de natuur lief te hebben en haar schoonheden te bewonderen heeft aan kracht gewonnen. Steeds meer mensen zijn in staat om aan de natuur esthetische genoegens te ontleen. Voordat deze esthetische sensibiliteit tot ontwikkeling kan komen, moet aan een aantal voorwaarden zijn voldaan. Zo worden onder andere veiligheid, enige mate van welstand en vrije tijd,

en vooral het bezit van culturele kennis verondersteld. Het is bijvoorbeeld nodig dieren als bijzondere schepselen te kunnen zien, niet alleen als gebruiksvoorwerp.

Binnen de waardering en ervaring van natuurlijke schoonheden hebben zich grote veranderingen voorgedaan. Naast het geaccepteerde pastorale landschap – het pittoresque dorpje, het charmante vergezicht – zijn de attracties van het sublieme gekomen: de donkere en onheilspellende rotspartijen of kloven. Lugubere landschappen, maar bijvoorbeeld ook verlaten ruïnes, werden tot diep in de negentiende eeuw angstaanjagend bevonden. Maar gaandeweg werden ze bezongen als een bron van vreugde en genoegens (Soper 1995, hoofdstuk 7).

De romantische hang naar het sublieme kan worden opgevat als een complexe reactie op de prometheïsche zegetocht van een technische en wetenschappelijke cultuur die de 'chaotische' natuur heeft weten te onderwerpen. Alleen een cultuur die zich door industriële successen heeft vervreemd van de natuur is er toe geneigd de rauwe en wilde natuur te esthetiseren, dikwijls uit vrees voor verdere aantasting. Omgekeerd, wanneer de macht van de natuur teveel angst inboezemt, zal het schoonheidsgevoel niet tot ontplooiing kunnen komen. Zolang mensen nog de strijd tegen de natuur moeten aanbinden, zal de esthetische voorkeur – als die zich al voordoet – niet uitgaan naar de rauwe, onstuimige natuur maar eerder naar het gelijkmatige groen van het gecultiveerde landschap. Pas wanneer de wildernis van haar gif is ontdaan, komt de roep om het behoud van wildreservaten op.

De *romantic gaze*, de liefde voor het authentieke landschap, krijgt dus gestalte tegen de achtergrond van de beheersing over de natuur en de vervreemding die ermee gepaard gaat. Naarmate de natuur meer opgaat in een gigantisch milieu, naarmate ze meer omgevormd, gekneed en economisch dienstbaar wordt gemaakt, groeit de behoefte te dolen in de 'vrije' natuur, de natuur die natuurliefhebbers weet te ontroeren en te verwonderen. Het reizen van 'groene' toeristen is daarvoor illustratief. Groen toerisme belichaamt de zoektocht naar authentieke ervaringen in andere tijden en andere plaatsen, weg van het alledaagse stedelijke bestaan. Het kenmerkt zich door een 'ascetische' appreciatie, ongestoord door cliché-beelden van het massatoerisme, en vereist

culturele kennis en vaardigheden, zoals kennis van de ontstaans-context van het betreffende natuur- of cultuurofgoed (Urry 1990, 96/7).

Natuurminnaars vormen niet langer een (geschoolde) minderheid. In het Westen is de esthetische sensibiliteit gedemocratiseerd: in zowat ieder bosrijk gebied of heuvellandschap stuit men op schilderachtig routes, die soms ook met de auto kunnen worden bereiden. De esthetische ervaring beperkt zich dan dikwijls tot het visuele element: je kijkt naar de natuur alsof het een ansichtkaart is. Tastzin, reuk en smaak doen er niet toe, kennis van biologische functies evenmin (Zweers 1995, 379). Deze gemankeerde schoonheidsbeleving ten spijt is gedeelde waardering van flora en fauna, wouden en meren, zee en eilanden, enorm toegenomen. Alleen al door de vele natuurdocumentaires die dagelijks op tv te zien zijn, is de natuur een voorname en duurzame bron van inspiratie en genoeg geworden.

NOSTALGIE

De estheticering van de natuur heeft ertoe geleid dat aan conservering veel meer waarde wordt gehecht. Maar niet alleen schoonheidservaringen hebben daartoe geleid. Ook gevoelens als verlies, treurnis en spijt vormen belangrijke impulsen voor de bescherming van natuurlijke rijkdommen. De aantrekkingskracht van de natuur wordt namelijk sterker wanneer haar ondergang zich aandient. Naarmate het platteland meer erodeert, wordt de roep om behoud sterker. Nostalgie en 'rurale verbeelding' spelen daarbij een grote rol; ze houden het gemoed van moderne mensen stevig in de greep en vormen een vast onderdeel van de huidige ecologische attitudes.

Nostalgie waarneming leidt ertoe dat de natuur zowel met een schuilplaats als met een *temps perdu* wordt geassocieerd. De natuur representeert een onbedorven denkbeeldig landschap, maar ook een tijd die in feite nooit bestond. Nostalgie symboliseert een vervlogen jeugd, of simpeler tijden zonder zorg, in ieder geval steeds een eenzijdig attractief beeld van het verleden want nostalgie duldt geen tegenstrijdige of ambivalente gezichtspunten. Zo wordt in veel pastorale schilderijen geen aandacht

besteed aan de armoede en het gebrek waarmee boeren te kampen hadden. Het gepresenteerde erfgoed is idealistisch van aard: het onttrekt sociale ongelijkheden en wantoestanden aan het oog. De werkelijke geschiedenis met al zijn bittere en onbeschaafde aspecten zou teveel afschrikken. Sommigen spreken over een 'bogus history' (Soper 1995, 187/8).

De fantasieën en illusies, het mythologische verleden, de gewilde misleiding, al die aspecten van conservering van het vroegere cultuur- en natuurofgoed geven aanleiding tot cynische en sarcastische commentaren. Maar of er nu 'rurale verbeelding' of nostalgie in het spel is, de morele zorg van conserveringsbewegingen is oprecht, evengoed als het gevoel van onzekerheid en angst.

Het verlangen naar cultuur- en natuurbehoud moet dan ook worden geïnterpreteerd als een onvermijdelijk element van de moderne samenleving: een antwoord op het geaccelereerde ritme van veranderingen. Een heden dat haar verleden te snel dreigt uit te bannen, kan zelf ophouden als 'tegenwoordigheid' ervaren te worden. Nostalgie hoeft dus niet als 'sentimentele aflaat' geduid te worden, maar voorziet in de behoefte aan continuïteit. Van belang daarbij is dat mensen slechts een beperkt veranderingstempo kunnen verdragen. Geconfronteerd met teveel of te snelle veranderingen worden ze bedreigd door identiteitsverlies: de binding met het verleden wordt te rigoreus doorgesneden. Nostalgie kan dan ook worden gezien als het zoeken naar continuïteit te midden van discontinuïteit. Door terug te keren naar een verloren gewaand verleden, naar oude plaatsen of volkeren, laat de mens een gevoel van continuïteit gelden over en boven het gevoel van scheiding, en vanuit deze continuïteit is men in staat om het gevoel van thuishoren weer te versterken (Davis 1979, 35; Vaessen 1986, 258).

Nostalgie heeft niet alleen betrekking op lang vervlogen tijden. Ook het recente verleden, een tijd die nog binnen het bereik van het collectieve geheugen ligt, zoals de rock and roll van de jaren vijftig of de flower power van de jaren zestig, leent zich voor nostalgische voorstellingen. Het lijkt erop dat in de postmoderne cultuur met de opgejaagde stromen van tekens en de beelden van de massamedia deze nostalgie-behoefte snel toeneemt. Wanneer een modestroming ten einde loopt, kan deze vrijwel meteen in een nostalgische vorm terugkeren.

Een andere verklaring voor de groei van nostalgie is dat waren steeds sneller hun functie verliezen. Als gevolg daarvan neigen we ertoe ons te omringen met relictten en souvenirs. Op steeds grotere schaal en in steeds sneller tempo worden relictten gecreëerd, van old timers, grammofoonplaten tot afgedankte gebruiksvoorwerpen. Deze relictten moeten uiteraard scherp worden onderscheiden van objecten die werkelijk zeldzaam zijn en in musea worden verzameld (Vaessen 1986, 259).

MUSEALISERING

In alle westerse landen breiden de musea, monumentenzorg en beschermde landschappen zich snel uit. Mensen hechten steeds meer belang aan het behoud van natuur- en cultuurgood. Engeland spant misschien de kroon. In dat land lijkt alles wat een band heeft met het verleden te worden bewaard. In 1990 stonden 500.000 gebouwen op de monumentenlijst, en behoorden 5.500 gebieden tot beschermde landschappen. Van de 1750 musea die in 1987 bestonden, is de helft pas na 1971 opgericht. Ruim 800 daarvan zijn rurale musea, met veel aandacht voor ambachten. Dan spreken we nog niet over de ontelbare landhuizen, café's en restaurants die dienst doen als 'pretend farms'. De protectie van landschappen, gebouwen en dorpskernen gaat onverminderd door. Het hele land is een groot openluchtmuseum.

Ook zaken die aanvankelijk alleen om het nut werden gewaardeerd, zoals oude fabrieken, mijnheuvelds en andere industriële monumenten, worden object van esthetisch genoegen. De bezoekers zijn gefascineerd door het 'werkelijke leven' van arbeiders, mijnwerkers en ambachtshuizen, dat vreemd is aan hun eigen bestaan. Elk als bijzonder ervaren werk of ambacht, hoe vies of afstotend ook, wekt de belangstelling.

Met recht kan men van een musealisering van de cultuur spreken: de exponentiële groei van het aantal musea en de toename van bezoekerscijfers, de uitbreiding van het aantal levensgebieden die *museumfähig* worden geacht, de grotere ruimtelijke ontgrenzing van musea (zoals de conservering van nederzettingen en dorpen), de toegenomen betrokkenheid bij het conserveren van grote historische landschappen (inclusief de technologische artefacten die

daarvoor beeldbepalend zijn zoals molens en kanalen) en tenslotte de toegenomen betrokkenheid van educatieve instellingen bij het cultuurbewoud (ibid., 256).

Deze musealisering kan niet alleen verklaard worden door stijgende welvaart en het reserveren van meer gelden voor cultuurbewoud. Net als nostalgie moet de groei van de museale cultuur als een compenserende beweging worden gezien: naarmate meer natuur- of cultuurvernietiging plaatsvindt of dreigt plaats te vinden, wordt de reactie tot behoud sterker.

CONSERVERING EN NIET-WESTERSE LANDEN

Voltrekt deze trend van musealisering zich ook in niet-westerse landen? Naarmate deze landen sneller worden opgenomen in de wereldeconomie en de steden door handel, communicatienetwerken en toerisme duizelingwekkende veranderingen ondergaan, mag je veronderstellen dat ook daar de behoefte aan rustpunten, continuïteit en natuurbewoud zich sterker zal manifesteren. Bovendien worden de vele cultuurproducten van McWorld vaak als bedreigend ervaren. Hamburgers, spijkerbroeken, popmuziek, video's en tv-series als Dallas of Batman zijn prominent aanwezig en drijven traditionele levensstijlen in de marge. Niet verwonderlijk dat in veel landen en streken het verlangen ontstaat de eigen etnische identiteit te herontdekken en de eigen cultuur- en natuurschatten te beschermen.

Lopen etnische groepen hiermee de gevaarlijke weg van de *Gegenmoderne*, de cultivering van vijandschap en wij-zij denken, zoals Beck die geschetst heeft? Van een *Gegenmoderne* is onder meer sprake wanneer etnische groepen de dreigende taal van hun voorvaders spreken of zich rondt afzetten tegen de mensenrechten. Er zijn echter weinig staten die de weg van bewuste *Fragilositeit* of zelfverkozen isolement opgaan. En als ze er voor kiezen is het de vraag of ze kunnen volharden in die naar binnen gekeerde houding. Want de mondiale markt- en mediakanalen maken alle grenzen poreus. Het vreemde wordt hoe dan ook onderdeel van de eigen cultuur.

Overigens vindt zelfdefiniëring nooit in een vacuüm plaats. Het zelfbeeld krijgt pas waarde door vergelijking met andere cul-

turen. Landen of bevolkingsgroepen definiëren hun identiteit altijd in dialoog met, dikwijls in strijd met, de dingen die 'significante anderen', meestal naburige landen of bevolkingsgroepen, in hen willen zien (Taylor 1994, 33).

Het proces van democratisering met zijn roep om als gelijke erkend te worden versterkt die uitwisseling, zij het niet altijd in gunstige zin. Daar waar gelijkheid zou moeten zijn maar waar je ongelijk wordt behandeld (of daarvan de indruk hebt), voel je je sneller miskend. Om anderen duidelijk te maken dat je net als iedereen hoort te delen in waardigheid, plaats je je eigen identiteit sterker op de voorgrond. Je onderscheidt of 'verheft' jezelf, soms hooghartig om je af te zetten, maar vaker met behoud van respect voor anderen omdat je je niet wilt en kunt isoleren. Als landen of etnische groepen dat laatste pad volgen, proberen ze erkenning te winnen, onder meer door hun authentieke erfgoed te tonen en toegankelijk te maken. Het publiceren en blootleggen van de eigen cultuur is voor buitenstaanders een uitnodiging zich verbonden te voelen. Zodra er openheid is, kan wederzijds respect ontstaan op basis waarvan verdere ontwikkeling mogelijk is.

Naties, regio's en etnische gemeenschappen – indien ze niet verscheurd worden door (burger)oorlogen – worden haast gedwongen deze tweede optie te kiezen en temidden van andere, elkaar vaak beconcurrerende culturen een positief zelfbeeld te ontwikkelen. Economische overwegingen spelen daarbij een grote rol. Veel landen, regio's en steden zijn in een competitieve race gewikkeld om nieuwe buitenlandse investeerders te lokken. Om die reden prijzen de regio's hun specifieke schatten aan en wordt het profiel aangepast aan de nieuwe mondiale context. In dit proces zijn lokale verschillen het middel geworden om competitieve voordelen te bereiken. Ook het erfgoed en de natuur worden gebruikt om de specifieke kwaliteiten van de stad of de omgeving te benadrukken. Het gaat om factoren die de 'kwaliteit van het leven' vergroten en de lokatie aantrekkelijk maken voor investeringen, niet alleen in de toerisme-industrie. Er staat dus een premie op anders zijn en particulariteit. Authentiek aanbod loont.

Toerisme is in veel ontwikkelingslanden de grootste inkomensbron. Steeds meer mensen verdienen hun geld in sferen van horeca, hotels, reizen, uitgaan, muziek en recreatie. Verder wordt het

'eigen' natuurschoon en erfgoed door fotografie, boeken, films en video's ontsloten. Aldus ontstaat er een mondiale groei van etnische markten, van reggae muziek tot de schilderkunst van aboriginals. Al deze specialiteiten worden geabsorbeerd in de wereldmarkt. Mondialisering duidt dus niet op het einde van bijzondere culturen. Integendeel, het 'andere' nestelt zich in het hart van de westerse metropolen. Er is dus sprake van een omgekeerde invasie, de periferie dringt sterker door in de westerse kern. Daar staat tegenover dat in de wereldbazar de regels van het westerse kapitalisme gelden. Culturele zelfbeelden fungeren immers als producten en attracties op een markt van vraag en aanbod.

Hoe dan ook, het behoud en de verlevendiging van het eigen cultuurgood en natuurschoon lijkt een universele reactie te zijn. Zowel de afkeer van McWorld als het verlangen naar erkenning spelen daarbij een rol. Via deze omweg worden natuurparken gecreëerd en zeldzame soorten flora en fauna beschermd: de natuur is het voertuig van zelfpromotie.

Hoe is het dan gesteld met de morele en esthetische sensibele die eerder ter sprake kwam, waarbij de natuur veel meer als doel in zichzelf geldt? Deze sensibilisering doet zich in niet-westerse landen zeker voor, vooral in spirituele gedaante. Met name in Zuid-Oost Azië heeft het geloof dat alle aardse leven de uitdrukking is van een spirituele eenheid als vanouds grote invloed. Maar in armoedige en onzekere levensomstandigheden waarin mensen steeds opnieuw moeten zien te overleven, lijkt morele identificatie met dieren welhaast onmogelijk (hoewel het bezit ervan van grote waarde is). Leven in armoede zal doorgaans ook afhouden van een esthetische appreciatie van de natuur, maar door de opmars van de media zou daarin snel verandering kunnen optreden. Gevoelens van verlies en spijt zullen zich daarentegen volop manifesteren.

Volgens Beck zouden ecologische gevaren en bedreigingen een mondiale lotsverwantschap kunnen creëren die tot gezamenlijk overleg en beleid dwingt. De angst voor een catastrofe, het gevoel zich deelgenoot te weten van één en dezelfde bedreigde planeet, is zonder twijfel een sterke bindende factor. Maar deze 'solidariteit uit angst' lijkt me niet attractief omdat een mondiale noodtoestand de zelfstandigheid en speelruimte van landen en culturen

rigoreus indamt. We kunnen beter vertrouwen op de neiging het eigene te bewaren en op de behoefte aan ecologische diversiteit en rijkdom.

Beck brengt het verlangen naar een eigen identiteit ten onrechte onder de noemer van een *Gegenmoderne*. Dat verlangen kan beter opgevat worden als een modern fenomeen dat zich analoog aan de verbreiding van democratische waarden en de behoefte aan erkenning ontwikkelt. De romantische aspiratie om een 'zuivere' identiteit te ontwerpen hoeft dus geenszins in het teken van afscherming of vijandigheid te staan. Wel heeft Beck gelijk dat identiteiten vaak op geconstrueerde mythen of illusies berusten en dat achter de pogingen om tradities te laten herleven bewuste strategieën schuilgaan. Het creëren van aantrekkelijke zelfbeelden is vaak het werk van 'culturele ondernemers' die in de *global village* de weg kennen en vervreemd zijn van hun wortels. Vaak hebben zij de drang zich als een concurrerende elite op te werpen (Friedman 1994, 137 en 189).

Musealisering, toerisme en etnische markt zijn uiteraard geen oplossing voor de milieuproblematiek. Voor het intomen van technologische en economische machten zijn we onder meer aangewezen op de 'ecologische verlichting' die Beck voor ogen staat. Niettemin, inleving, esthetische genoegens en gevoelens van verlies stimuleren de bescherming van natuur- en cultuurgoederen. Dat is de bijdrage van de romantiek.

Hoe meer de natuur dreigt op te gaan in het gigantische laboratorium dat milieu heet, hoe sterker de romantische tegenkrachten. Tegelijk is de romantiek schatplichtig aan de technologische beheersing van natuurkrachten. De natuur is getemd en we hoeven nauwelijks meer te vrezen voor haar kwaadaardigheid. De tijd dat we volledig afhankelijk waren van de natuur is voorbij; het is eerder omgekeerd, de natuur is steeds meer afhankelijk van onze actieve bescherming. Ecologische politiek is museumpolitiek.

9. De natuur als criterium voor medisch handelen

Hub Zwart

Dat de natuur niet zonder meer als criterium voor het medisch handelen kan gelden, lijkt evident, al was het alleen maar omdat wij doordrongen zijn van de historiciteit van ons natuurbesef – dat wil zeggen van het gegeven dat de moderne natuurervaring het resultaat is van een lange voorgeschiedenis en zich zeer ver verwijderd lijkt te hebben van de Griekse ervaring van natuur als *physis* – zoals met name Heidegger (1983) benadrukt heeft. Hij situeert de beslissende breuk overigens niet bij de aanvang van de moderne tijd, zoals doorgaans gebruikelijk is, maar reeds bij de opkomst van het Christendom. Vanaf dat moment, aldus Heidegger, verschijnt de natuur als iets dat overmeesterd en beheerst moet worden. In plaats van discontinuïteit ontwaart hij vooral continuïteit tussen het Christendom en de moderne natuurwetenschap, *casu quo* het metafysische natuurverstaan waarin de moderne natuurwetenschap gegrondvest is. Bij de Grieken moet een geheel ander natuurverstaan werkzaam zijn geweest. Het denken van Plato is in zekere zin reeds on-Grieks: het is de plaats waar de beheersingsimpuls zich reeds openbaart. De natuur wordt er immers begrepen als maaksel, vervaardigd door een demiurg naar redelijk ontwerp: zij is (van goddelijke) makelij. Aristoteles daarentegen denkt de natuur nog Grieks in eigenlijke zin, namelijk als *physis*, als datgene wat uit eigen beweging werkt en verschijnt – al is ook bij hem reeds een zekere ambivalentie werkzaam.

In het tweede boek van zijn *Physica* geeft Aristoteles (1980) een bepaling van wat de natuur in zichzelf is. In tegenstelling tot de door de mens gemaakte, geconstrueerde dingen is de natuur het niet-geconstrueerde, datgene wat zijn beginsel van beweging of verandering in zichzelf heeft, dat wat op eigen kracht werkt en